

КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИДА ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ

Эрматов Акмалжон Адхамович
Андижон машинасозлик институти доцент, иқтисодиёт фанлари номзоди

Акбаров Абдулхамид Акмал ўғли
Андижон машинасозлик институти магистранти
E-mail: abdulhamid.akbarov@mail.ru

Аннотация: Республика иқтисодиётининг муҳим драйвери сифатида қаралаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг барқарор ривожланиши унинг иқтисодий хавфсизлигига чамбарчас боғлиқдир. Шу нуқтаи назардан макур мақолада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш масалалари кенг миқёсда таҳлил қилиб чиқилган. Ушбу муаммо бўйича хорижий ҳамда маҳаллий олимларнинг илмий тадқиқотлари, фикр ва муносабатлари атрофлича ўрганиб чиқилиб, улар орасидаги турли хилма-хилликлар, шунингдек, муштарак фикрлар ўзаро таққосланган. Натижада муаллифлар томонидан хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: иқтисодий хавфсизлик, кичик бизнес, тизимли таҳлил, тадбиркорлик субъектлари, хавфсизликка таҳдид, товламачилик.

Аннотация: Устойчивое развитие малого бизнеса и частного предпринимательства, рассматриваемое как важный драйвер экономики нашей Республики, тесно связано с ее экономической безопасностью. С этой точки зрения в данной статье проведен широкомасштабный анализ вопросов обеспечения экономической безопасности деятельности малого бизнеса и частного предпринимательства. Подробно изучены научные исследования, мнения и отношения зарубежных и отечественных ученых по данной проблеме, сопоставлены различные различия между ними, а также общие мнения. В результате авторами были выработаны выводы и предложения.

Ключевые слова: экономическая безопасность, малый бизнес, систематический анализ, субъекты предпринимательства, угроза безопасности, вымогательство.

Abstract: The sustainable development of small business and private entrepreneurship, which is considered an important driver of the republic's economy, is closely related to its economic security. In this regard, the artful article provides a comprehensive analysis of the issues of economic security of small business and private entrepreneurship. Scientific studies, opinions and positions of foreign and domestic scientists on this issue are studied in detail, a comparison is made of the differences between them and general views. As a result, the authors have developed conclusions and recommendations.

Keywords: economic security, small business, systematic analysis, business entities, security threat, extortion.

Кириш

Маълумки, ҳар қандай мамлакат иқтисодиётининг барқарор ўсишини таъминловчи асосий бўғин ва амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг устувор йўналиши сифатида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти давлат томонидан мунтазам қўллаб-қувватланади. Бозор иқтисодиётининг жаҳон миқёсида

жадал суръатларда ривожланиб бориши табиий равишда тадбиркорлик фаолиятида унинг иқтисодий хавфсизлигига таъсир этувчи муқаррар муаммоларни юзага келтиради. Муайян иқтисодий хавф-ҳатарлар, агар вақтида уларнинг олдини олиш чораси кўрилмаса, ҳар қандай гуркираётган бизнесни ҳам жуда қисқа муддатда инқирозга юз тутишига сабаб бўлиши табиий. Шу нуқтаи назардан замонавий коммуникацион технологиялар асрида исталган соҳада ахборот хавфсизлигини таъминлаш масаласи зарур ҳисоблангани каби, айти вақтда бизнес эгаларига ўз бизнесини янада ривожлантириш учун унинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш муҳим аҳамият касб этади.

Албатта, мамлакат ЯИМнинг асосий қисмини ташкил этувчи кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш ва шу асосда соҳани ривожлантириш мақсадида кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектлари учун мамлакат миқёсида соғлом рақобат, кучли ишбилармонлик инфратузилмасини яратиши муҳим саналади. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев томонидан 2018 йил 27 июлда имзоланган “Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5490-сонли фармони [1] давлат томонидан тадбиркорлик субъектларининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш йўлида муҳим қадам бўлди. Шу нуқтаи назардан жаҳон молиявий инқирози даврида ривожланган давлатлар айти соҳада йўл қўйган хатоларидан тўғри хулоса чиқарган ҳолда ривожланаётган давлатлар иқтисодиётининг муҳим драйверларини иқтисодий жиҳатдан хавфсизлигини таъминлаши лозим бўлади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Соҳа олимлари кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг иқтисодий хавфсизлигига турлича таъриф бериб ўтганлар. Хусусан, олимлар О.Арефиева ва Т.Кузенко тадбиркорлик соҳасида иқтисодий хавфсизлик тушунчасини корхона ресурсларидан самарали фойдаланиш ҳолати ҳамда ташқи ва ички таҳдидларнинг олдини олиш, узоқ муддат бозорда яшаб қолиш ва барқарор ривожланишни таъминлашга имкон берадиган бозор потенциалидан келиб чиққан ҳолда белгилайдилар [3, 24-27-б].

Россия Федерацияси ва Европа Иттифоқида иқтисодий хавфсизлик соҳасида танилган йирик олим, иқтисодий хавфсизлик ва бизнес бошқарув бўйича профессор Р.Смелик эса Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг иқтисодий хавфсизлиги ҳақида “...тадбиркорликда муаммо ва таҳдидларнинг олдини олиш ва унинг барқарор ишлашини таъминлаш учун ресурслардан самарали фойдаланиш ҳолатидир” дейди. У ўз фикрини давом эттирар экан “Тадбиркорлик фаолиятида иқтисодий хавфсизликнинг асосий мақсади унинг барқарор ва максимал даражада самарали ишлашини таъминлаш ва келажакда бизнеснинг ривожланиши ва ўсиши учун юқори салоҳиятни таъминлашдир” деб фикрини яқунлайди [4, 33-б].

Л. Юрович компаниянинг иқтисодий хавфсизлигини корхонани ташқи ва ички муҳитнинг салбий таъсиридан ҳимоя қилиш, турли таҳдидларни тезда бартараф этиш ёки корхона учун салбий оқибатларсиз ташқи шароитларга мослашиш қобилияти деб ҳисоблайди [5].

Н.Капустин ва М.Бендиковларнинг илмий ишларига мурожаат қилсак, Н.Капустин тадбиркорликнинг иқтисодий хавфсизлиги – молиявий мустақилликни,

барқарорликни, беқарорлаштирувчи омиллар таъсирида тараққиётга эришишни таъминлайдиган омиллар йиғиндиси эканлигини исботлайди. [6] М. Бендиков эса тадбиркорликнинг иқтисодий хавфсизлиги унинг илмий-техникавий, ишлаб чиқариш ва кадрлар салоҳиятини бевосита ва билвосита таҳдидлардан ҳимоя қилиш эканлигини таъкидлайди [7].

Иқтисод фанлари доктори, профессор Ҳ.Абулқосимовнинг фикрича “Тадбиркорлик фаолиятининг иқтисодий хавфсизлиги – тадбиркорлик субъекти томонидан амалга оширилган ҳуқуқий, ташкилий-иқтисодий, молиявий, ижтимоий иқтисодий ва муҳандислик-техник тавсифдаги чора тадбирлар тизими туфайли вужудга келган ҳаётий муҳим иқтисодий манфаатларнинг ички ва ташқи хавф-ҳатарлардан ҳимояланганлик ҳолатидир” дейди [8, 102-б].

Иқтисод фанлари номзоди, доцент П.Хошимов “Тадбиркорлик фаолияти хавфсизлиги деганда, тадбиркорлик фаолияти субъекти амал қилишининг барча босқичларида, биринчи навбатда, иқтисодий, ҳуқуқий ва бошқа салбий оқибатларга олиб келувчи ички ва ташқи таҳдидлардан муҳофаза қилинганлигини тушуниш лозим” эканлигини таъкидлайди [9].

Бундан шундай хулоса қилишимиз мумкинки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодий хавфсизлигига корхонанинг ҳуқуқий ва иқтисодий муносабатлари, ташкилий алоқалари, моддий ва интеллектуал ресурслари сезиларли даражада таъсир кўрсатади, бунда унинг фаолиятининг барқарорлиги, молиявий барқарорлик, тижорат муваффақияти, самарали илмий-техник ривожланиш кафолатланади.

Кўриниб турибдики, кичик бизнес субъектининг иқтисодий хавфсизлиги хавфсизлик муаммолари ва таҳдидларининг олдини олишга қодир бўлган тадбиркорлик хизматининг самарали ишлашига асосланади. Агар қийинчиликлар ва таҳдидлар тўлиқ бартараф этилмаса, унда иқтисодий хавфсизлик зарарни самарали равишда бартараф этиши ва салбий оқибатларини минималлаштириши керак бўлади. Иқтисодий хавфсизликка таҳдидларнинг манбалари одамлар, ташкилотлар, давлат ҳокимияти органлари, халқаро ташкилотлар, рақиб тадбиркорлик субъектларнинг онгли ёки онгсиз ҳаракатлари бўлиши мумкин. Бундан ташқари, бундай таҳдидларнинг манбалари турли хил вазиятларнинг комбинациялари ҳам бўлиши мумкин, масалан, тадбиркорлик субъектининг ўзи, бозорлардаги молиявий шароитларнинг ҳолати, истеъмолчиларнинг тўлов қобиляти, илмий кашфиётлар, технологик ишланмалар, форс-мажор ҳолатлари ва бошқалар шулар жумласидандир. Жаҳон амалиёти шуни кўрсатадики, фойда даражаси юқори бўлган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларида иқтисодий хавфсизликка нисбатан кўпроқ муаммолар ва таҳдидлар мавжуд бўлади.

Тадқиқот методологияси

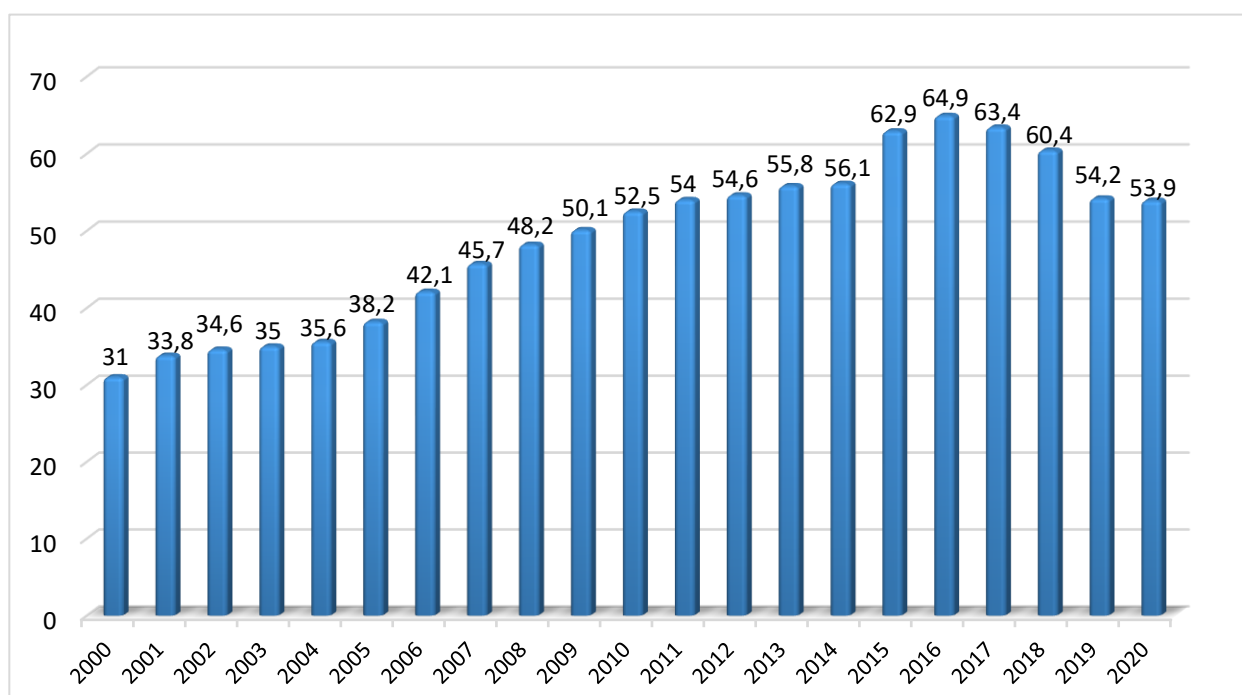
Шуни таъкидлаш лозимки, мазкур мақолада муаллифлар томонидан бир қатор илмий методлар, хусусан, тизимли таҳлил ва синтез, таққослаш ва муҳокама каби методлардан фойдаланилган. Яқунда эса абстракт-мантиқий фикрлаш орқали хулоса ва таклифлар баён этилган.

Таҳлил ва натижалар

Мамлакатимиз мустақилликка эришган дастлабки йилларданоқ ўзининг асосий пировард мақсади сифатида бозор механизмига асосланган жамият қуришни

белгилаган ҳамда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик миллий иқтисодиётни ривожлантириш, шунингдек, иқтисодий тараққиётга эришишнинг муҳим йўлларида бири сифатида кўрилган. Шу жиҳатдан иқтисодиётда рўй бераётган турли ижобий ўзгаришлар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши билан ўзвий боғлиқдир. Республикаимизнинг яқин ўтмишдаги иқтисодий тараққиётдан маълумки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик давлатимиз иқтисодий тараққиётининг устувор соҳасига айланиб улгурди. Солиштирадиган бўлсак, 2000 йилда мамлакат Ялпи ички маҳсулоти(ЯИМ)нинг 31,0 фоизини кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти ташкил этган бўлса, 2020 йилга келиб бу кўрсаткич 53,9 фоизни ташкил этиши кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳаси доимий қўллаб-қувватланаётганидан далолат беради [2] (1-расмга қаранг).

Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси Lex.uz маълумотларига кўра биргина 2020 йилда тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш, унинг фаолиятига асосли ва асоссиз аралашувларни кескин камайтириш ва бу орқали унинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашга қаратилган 28 та, 2021 йилда эса 49 та Қонун ва қонуности ҳужжатлар тегишли идоралар томонидан қабул қилинди [10].

1-расм. 2000-2020 йилларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг мамлакат ЯИМдаги улуши (фоизларда)

Манбаа: Давлат Статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллифлар томонидан ишлаб чиқилган.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ўз фаолиятини ўз-ўзини бошқариш, молиялаштириш, ўз ҳаражатларини ўзи қоплаш асосида фойда олишни мақсад қилган бирламчи хўжалик субъектлари ҳисобланади. Дунё миқёсида янги яратилаётган иш жойларининг учдан икки қисми кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда ҳиссасига тўғри келади. Жаҳондаги энг ривожланган йигирмата

давлатларда жами яратилган иш жойларининг 68 фоизи кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ҳиссасига тўғри келади [11, 37-б]. Статистик маълумотларга юзлансак, 2020 йилда иш билан банд бўлган аҳолининг 73,8 фоизи айнан шу сектор ҳиссасига тўғри келишига гувоҳ бўламиз [1]. Шу нуқтаи назардан мамлакатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг ривожланиши натижасида давлатнинг энг катта муаммоларидан бири бўлган иш жойи яратиш ҳамда аҳолини муносиб иш билан таъминлаш масаласига ечим бўла олади.

Умуман олганда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти учун иқтисодий хавфсизликка потенциал таҳдидлар қуйидагича бўлиши мумкин:

Жадвал

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг иқтисодий хавфсизлигига потенциал таҳдидлар

ТАШКИЛОТ ИЧКАРИСИДА		ТАШКИЛОТ ТАШҚАРИСИДА
ЖИСМОНИЙ	ИЖТИМОИЙ-МАЪНАВИЙ	Жиноий тузилмалар томонидан қонунга хилоф ҳаракатлар
Тижорат сири бўлмиш ахборотнинг белгиланган тартибини бузиш	Жамоадаги носоғлом психологик муҳит	Адолатсиз рақобат шароити
Тадбиркор мулкига қарши қонунга хилоф ҳаракатлар	Коррупция ва порахўрлик	Тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги ўзаро фирибгарлик
Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг беқарорлиги	Иқтисодий рисклар	Ахборот хавфсизлигига таҳдидлар
	Ходимлар ва раҳбарият ўртасидаги зиддиятлар	Шартнома мажбуриятларига риоя қилмаслик ва ҳоказо

Манбаа: Жадвал муаллифлар томонидан ишлаб чиқилган.

Тадбиркорлик субъекталари иқтисодий хавфсизлигига таҳдидлар ичида энг муҳимлари – иқтисодий айғоқчилик ва разведка ҳисобланади. Мутахассисларнинг ҳисоботларига кўра АҚШда ҳар йили хусусий фирмалар иқтисодий разведка мақсадлари учун 1,5 миллиард доллардан ортиқ маблағ сарфлайдилар. Япония корпорациялари эса айғоқчилик орқали бошқа мамлакатларнинг техника ютуқлари тўғрисидаги ахборотларнинг 40 фоизига эга бўладилар [12, 257-б]. Ушбу йўл билан рақиблар бир-бирларининг бозор стратегиялари, битимлар, ишлаб чиқариш режалари тўғрисидаги маълумотларни яширинча олишга ҳаракат қиладилар. Яширин тарзда сақланаётган маълумотларни, ҳужжатларни ўғирлаш, нусха кўчириш, алоқа каналларини яширинча эшитиш, тегишли ходимларни сотиб олиш, уларга таҳдид қилиш, компьютер, тармоқлар ва тизимларга кириш ва бошқа усулларини қўллаш йўли билан иқтисодий айғоқчилик фаолиятини амалга оширадилар [13, 13-17-б].

Дунёнинг ТОП 10 та иқтисодий ривожланган давлатлар ЯИМ ҳажими таҳлил этилганда [14] (2-расм) уларнинг жорий натижаларга эришиши, шунингдек, мазкур тараққиёт кўрсаткичларини сақлаб қолишлари учун амалга ошираётган иқтисодий хавфсизлик сиёсати иқтисодчилар орасида қизиқиш уйғотиши табиий.

Шунингдек, глобаллашув жараёнларининг кенг миқёсда авж олиши иқтисодий хавфсизликка таҳдидларнинг кучайиши ва иқтисодий жиноятлар турлари кўпайиши энг кичик даражада иқтисодий хавфсизликни таъминлашда тадбиркорлик тузилмаларининг ролини ошиб боради. Шу сабабли айни шароитда дунёнинг бир қатор ривожланган давлатлар тадбиркорлик тузилмаларининг иқтисодий

хавфсизлигини таъминлаш, ноқонуний ҳатти-ҳаракатларни олдини олиш ва камайтириш учун янгидан-янги методлардан фойдаланишлари кенг тус олмоқда.

2-расм. Иқтисодий ривожланган давлатлар ЯИМ (млрд. долларда)

Манбаа: <http://visasam.ru/emigration/vybor/vvp-stran-mira.html#i-2> маълумотлари асосида муаллифлар томонидан ишлаб чиқилган.

Бугунги кунда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик иқтисодиёт, сиёсат ва жамиятдаги динамик ўзгаришларга мослашиш учун бир қатор таҳдидлардан қочиши керак. Бозор иқтисодиёти шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари очиқ тизим сифатида беқарор динамик ташқи муҳитда инновацион ёндашувларни ва ривожланишни талаб қиладиган, шунингдек, жиддий рақобатбардошликни талаб қиладиган янги ўзига хос куч билан иш ташкил этиши керак. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъекти иқтисодий хавфсизлигининг ўзига хос даражаси мамлакатнинг ижтимоий ва иқтисодий ривожланиши учун хизмат қилади.

Яқин йилларгача мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига давлат ва бошқарув органларининг асосли ва асоссиз текширувлар уларнинг иқтисодий хавфсизлигига соя солмай қолмади.

Ҳозирги вақтда тармоқ иқтисодиёти ва интернет-ресурсларга эга электрон тижорат тизимларининг роли кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга эканлиги исботланган. Европа комиссияси ҳисоботида глобал тармоқ иқтисодиёти иқтисодий тизимнинг ҳар қандай нуқтасида жойлашган тадбиркорлик субъекти ёки шахснинг биргаликда ишлаши, савдо, фикр алмашиш, “ноу-хау” ва ўйин-кулги учун минимал харажатларда бошқа тадбиркорлик субъекти ёки шахсга осонгина мурожаат қилиши мумкин бўлган муҳит сифатида тавсифланади [15].

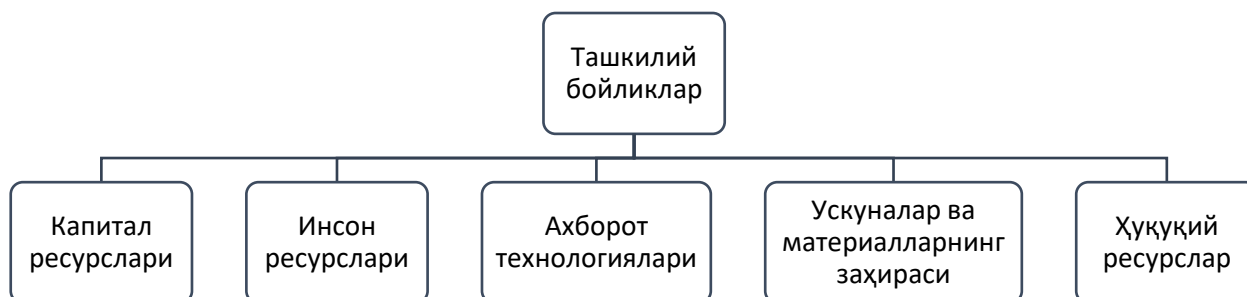
Умуман олганда, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг иқтисодий манфаатлари фойдали ишни юритиш, турли эҳтиёжлар мавжуд шароитда

талабни қондириш, яшаш ва ривожланиш учун рақобат кураши кучайган шароитда ҳимоя қилинади. Шунингдек, тадбиркорлик фаолиятининг муваффақияти тадбиркор бозор конъюнктурасини билиши, унга наф келтирадиган, бозор талабларидан келиб чиқадиган қимматли ахборотлардан фойдаланиши, интеллектуал салоҳияти ва технологиясига эга бўлиши, рақобатчисининг режаси ва технологик сири тўғрисидаги ахборотга эга бўлиши ва шу каби муҳим омилларга чамбарчас боғлиқ.

Амалиётда тадбиркорлар тижорат сирларини тижорат айқоқчиликидан ва ошкора бўлишдан ҳимоялаш учун ўзининг илмий янгиликларини патентлаш, бунга муаллифлик ҳуқуқини олиш, тадбиркорлик субъектида тижорат сири ҳисобланган маълумотларни аниқлаш, ҳужжатлар билан ишлайдиган ходимлар рўйхатини шакллантириш, уларнинг фаолиятини мунтазам назорат қилиш, тадбиркорлик фаолиятида ахборот ва маълумотлар билан ишлаш тартибини қатъий белгилаш ҳамда унинг устидан назорат ўрнатиш, тижорат маълумотлари ва ахборотларини сақлаш тартибини ўрнатиш, назорат остида кўпайтириш ҳамда махсус ходимлар кузатувида ҳужжатларни йўқ қилиш, шунингдек, ходимларни ҳужжатлар билан ишлаш ва уларни ҳимоялаш бўйича ўқитиш, машғулотлар ўтказиш, кўрсатма, тавсиялар бериш, кундалик эслатмалар қилиш ва шу каби амалий фаолиятни амалга оширишлари зарур бўлади.

Бизнинг фикримизча, иқтисодий хавфсизликни таъминлаш учун кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ўзининг ташкилий бойликларидан самарали фойдаланиши керак.

Ташкилий бойликлар – бу тадбиркорлик субъекти эгалари ва бошқарувчилар томонидан тадбиркорлик мақсадларига эришиш учун фойдаланиладиган тадбиркорлик омиллари ҳисобланади (3-расм).

3-расм. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг ташкилий бойликлари

Манбаа: Расм муаллифлар томонидан ишлаб чиқилган.

Иқтисодий хавфсизлик нуқтаи назаридан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ташкилий бойликларнинг энг муҳим турлари қуйидагилар:

1) Капитал ресурслари. Тадбиркорлик субъектининг устав капитали ва у бошқа молиявий манбалари билан бирлашганда тадбиркорлик субъектининг қон тизими ҳисобланади ва дастлаб тадбиркор режасида мавжуд бўлмаган бошқа корпоратив ресурсларни сотиб олиш ва сақлашга имкон беради.

2) Инсон ресурслари. Тадбиркорлик субъекти бошқарувчилари, муҳандис-техник ходимлар, ишлаб чиқариш ишчилари ва хизматчилари ўзларининг билимлари, тажрибалари ва маҳоратлари билан тадбиркорлик фаолиятининг барча омилларини бир-бирига боғлайдиган, ишбилармонлик мафкурасини амалга оширишни

таъминлайдиган, шунингдек, тадбиркорлик мақсадларига эришишни таъминлайдиган бойликлардир.

3) Ахборот технологиялари ресурси. Тадбиркорлик субъектининг барча жиҳатларига тааллуқли маълумотлар ҳозирги пайтда корхона ресурслари ичида энг қимматли ва муҳим ҳисобланади. Бу сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ва экологик вазиятдаги ўзгаришлар, бозорлар, илмий-техник ва технологик кашфиётлар, бизнеснинг ҳар қандай жиҳатларига тегишли махсус ноу-хау, ташкил этиш ва бошқариш усулларидаги янгиликларни тезкорлик билан эгаллаш, тадбиркорлик субъекти ташқи муҳитидаги ҳар қандай ўзгаришларга етарлича жавоб беришга, ўзининг иқтисодий фаолиятини самарали режалаштиришга ва амалга оширишга имкон беради.

4) Ускуналар ва материалларнинг захираси. Мавжуд молиявий, ахборот технологиялари ва кадрлар салоҳиятига, ишлаб чиқариш корхонасида мавжуд ресурсларга асосланиб, шунингдек, ишлаб чиқариш корхонаси менежерларининг фикрига кўра зарур ва мавжуд бўлган технологик ва бошқа ускуналар сотиб олинади. Замонавий технологиялар ва ускуналар мавжудлиги муваффақиятнинг муқаррар омилидир. Иқтисодий хавфсизлик эскирган ускуналарни янги авлод ускуналари билан мунтазам равишда алмаштиришни талаб қилади. Шунинг эса тутиш лозимки, инновацион иқтисодий шароитида машиналар ва ускуналарнинг эскириши 4-6 йил муддатда юзага келади.

5) Ҳуқуқий ресурслар. Мазкур ресурс таркибига корхона мулкига бўлган эгалик ҳуқуқи, ихтиро ва янги технологияларнинг патентларидан фойдаланиш ҳуқуқи, товар белгилари ва товар номларидан фойдаланиш ҳуқуқи, аниқ фаолият учун лицензиялар, табиий ресурслардан (шу жумладан ердан) фойдаланиш учун имтиёзлар киради. Иқтисодий хавфсизлик нуқтаи назаридан ушбу ресурсларнинг алоҳида ўрни ишлаб чиқариш корхонасининг номоддий активлари қийматининг доимий равишда ошиб бориши билан боғлиқ. Ҳуқуқий ресурсларидан самарали фойдаланиш юқори даражадаги иқтисодий хавфсизликни таъминлашга имкон беради.

Шунинг таъкидлаш жоизки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари иқтисодий хавфсизлигининг асосий мақсади унинг барқарор ва максимал даражада самарали ишлашини таъминлаш ва келажакда тадбиркорлик субъекти ривожланиши ва барқарор иқтисодий ўсиши учун юқори даражада хавфсизликни таъминлашдир. Тадбиркорлик субъектининг корпоратив ресурсларидан самарали фойдаланишга корхонанинг иқтисодий хавфсизлигига салбий таъсир таҳдидларини олдини олиш орқали эришилади.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятида замонавий бошқарув усулларини қўллаш учун иқтисодий хавфсизликнинг таъминланиши уни кичикроқ миқёсдаги бир қатор мақсадчаларга бўлишни назарда тутди. Бундай кичик мақсадларини тадбиркорлик субъекти иқтисодий хавфсизлигининг функционал мақсадлари деб қарасак ҳам бўлади. Улар:

- тадбиркорлик субъектининг юқори молиявий самарадорлигини ва унинг молиявий барқарорлигини ва мустақиллигини таъминлаш;
- тадбиркорлик субъектининг технологик мустақиллигини таъминлаш ва унинг технологик салоҳиятининг юқори рақобатдошлигига эришиш;
- тадбиркорлик субъекти бошқарувининг юқори самарадорлигига, унинг ташкилий тузилишининг мақбуллигига эришиш;
- унинг интеллектуал салоҳиятидан фойдаланган ҳолда тадбиркорлик субъекти ходимларининг юқори малакасини таъминлаш;

- тадбиркорлик субъектининг юқори даражадаги экологик софлигига эришиш, ишлаб чиқариш фаолияти натижаларининг атроф-муҳит ҳолатига зарарли таъсирини минималлаштириш;

- тадбиркорлик субъекти фаолиятининг барча жиҳатлари сифатли ҳуқуқий ҳимоясини таъминлаш;

- тадбиркорлик субъектининг ахборот муҳити, тижорат сирларини муҳофаза қилишни таъминлаш ва унинг барча хизматларини юқори даражада ахборот билан таъминлашга эришиш;

- тадбиркорлик субъекти ходимларининг жисмоний ҳамда шахсий хавфсизлигини, уларнинг капиталини, мулкӣ ва тижорат манфаатларини таъминлаш.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятида иқтисодий хавфсизликни таъминлаш юқоридаги каби кичик-кичик мақсадлар асосига қурилади. Тактик ёки айна даражадаги тадбиркорлик субъектининг иқтисодий хавфсизлик тизими фаолиятининг асосий мазмуни юзага келадиган реал таҳдидга жавобни ишлаб чиқишдан иборат бўлади.

Бизнинг томонимиздан таклиф этилаётган айна даражадаги асосий қадамлар:

- иқтисодий хавфсизликка реал таҳдиднинг салбий таъсирини баҳолаш;

- ножўя таъсирларнинг сценарийларини ишлаб чиқиш;

- салбий таъсир сценарийларининг турли хил вариантлари учун зарарни баҳолаш;

- салбий таъсирнинг турли сценарийларига мувофиқ корхона имкониятлари ва ресурсларини таҳлил қилиш;

- салбий таъсир сценарийларининг турли хил версияларига корхона жавобини ишлаб чиқиш;

- салбий таъсирларга энг самарали ва мақбул жавобни танлаш.

Тактик даражадаги тадбиркорлик субъектининг иқтисодий хавфсизлик тизими ишлаш вақти тадбиркорлик субъектининг ҳажмига боғлиқ бўлади. Агар тадбиркорлик субъекти кичик бўлса, вақт қисқа, агар тадбиркорлик субъекти катта бўлса, вақт узоқроқ давом этади. Бироқ корхонанинг иқтисодий хавфсизлик тизими фаолиятининг тактик даражаси бир йилдан ошмаслиги керак.

Иқтисодий хавфсизлик тизими фаолиятининг узоқроқ даври истиқболли даражада ҳисобланади, у бир йилдан уч йилгача давом этиши мумкин. Йирик тадбиркорлик субъектида бу муддат узайтирилиши мумкин. Мазкур босқичдаги ишларнинг асосий мазмуни маҳсулот, хомашё ва материаллар учун истиқболли бозорларни стратегик башорат қилиш, давлатнинг иқтисодиётга таъсири, технология ва технологияларни ривожлантириш истиқболлари, потенциал рақобатчилар пайдо бўлиш эҳтимоли, меҳнат бозори ва ижтимоий муносабатлар соҳасидаги давлат сиёсати, ташқи шерикликни ривожлантириш истиқболлари, инновациялар ва бошқалар шулар жумласидандир [16, 236-б].

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти иқтисодий хавфсизлигига тадбиркорлик субъектининг ҳуқуқий ва иқтисодий муносабатлардаги ҳолати, ташкилий алоқалари, моддий ва интеллектуал ресурслари таъсир қилади. Бунда унинг фаолияти ва молиявий барқарорлиги, тижорат муваффақиятлари, самарали илмӣ ва техник ривожланиш кафолатланган бўлади. Тадбиркорлик субъектининг иқтисодий хавфсизлиги ушбу субъектга бўлажак хавфсизлик муаммолари ва таҳдидларининг олдини олиш қанчалик самарали бўлишига асосланади. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш энг муҳим вазифа сифатида қаралиши керак, бунда асосий мақсад иқтисодий хавфсизликка

тахдидларнинг олдини олишнинг аниқ стратегиясини амалга оширилиши ҳисобланади.

Хулоса ва таклифлар

Хулоса ўрнида шунини таъкидлаш лозимки, бозор иқтисодиёти шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ва корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлиги муҳим аҳамиятга эга. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг иқтисодий хавфсизлиги асосий таркибий элементлари сифатида икки йўналишга эга. Биринчи йўналиш – ташқи муҳитнинг иқтисодий хавфсизлигига таҳдидларни таҳлил қилиш билан боғлиқ бўлса, иккинчи йўналиш – ташкилотнинг ички муҳити ҳолатидан келиб чиқадиган иқтисодий хавфсизликка таҳдидлар билан боғлиқ бўлган ички йўналишдир.

Бизнинг фикримизча ташкилотнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш учун ишнинг қуйидаги тўрт босқичини ҳисобга олиш керак.

Биринчидан, ҳужжатлар билан ишлаш. Бунда ҳужжатларнинг ҳақиқийлигини аниқлаш ва тасодифий ёки қасддан қилинган хатолар мавжудлиги аниқланади.

Иккинчидан, мулкни бошқариш. Ушбу босқич тадбиркорлик субъекти ихтиёридаги мулкни тасарруф этиш, яъни инвентаризацияни доимий текширишга қаратилган бўлади.

Учинчидан, барча манфаатдор фойдаланувчиларга керакли маълумотларни тақдим этиш учун молиявий ҳисобот билан ишлаш зарур.

Тўртинчидан, мониторинг жараёни, яъни корхонанинг иқтисодий хавфсизлиги молиявий таркибий қисмининг ҳолатини тавсифловчи иқтисодий кўрсаткичлар ҳисобланади.

Ушбу ҳаракатларнинг мазмунини батафсил таҳлил қилиш асосида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш жараёни жуда мураккаб ва айни ҳолатда жуда муҳим жараён эканлиги тўғрисида хулосага келиш мумкин. Шу сабабли, тадбиркорлик субъекти фаолияти ва унинг молиявий барқарорлиги тижорат муваффақиятлари, самарали илмий ва технологик ривожланиши, ҳуқуқий ва иқтисодий, ташкилий алоқалари, моддий ва интеллектуал ресурслари ҳолатига боғлиқлиги табиий. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг иқтисодий хавфсизлиги, шунингдек, тўғридан-тўғри бизнес мақсадига эришиш учун фойдаланиладиган корпоратив ресурслардан самарали фойдаланишга боғлиқлигини ҳам унутмаслик лозим. Самарали иш ташкил этиш ва барқарор суръатларда иқтисодий ўсишга эришиш, иқтисодий хавфсизликка таҳдидларнинг олдини олишсиз, аниқ йўналишларда ва мавжуд ҳамда юзага келаётган хавф-хатарларга қарши курашиш қобилиятисиз мумкин эмас.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5490-сонли фармони, 27.07.2018 у.

2. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий сайти www.stat.uz

3. Arefieva, O.V., Kuzenko, T.B.: Planuvannia ekonomichnoi bezpeky pidpriemsv (Planning of enterprise economic security). Vyd-vo Yevrop. un-tu, Kyiv (2005) 24-27-p.

4. R.Smelik, "Economic security of the organization: financial component management" article, Financial Law Review, No. 18 (2)/2020, [Available at: <http://www.ejournals.eu/FLR>] 33-p.
5. Yurovych, L. Economic security of an enterprise: the essence, factors of influence, main problems [Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist', chynnyky vplyvu, osnovni problemy], available at: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/4894/1/95.pdf>
6. Kapustyn, N. (1999), "Economic Security of the Industry and Firms" ["Экономическая безопасность промышленности и фирм "], Biznesinform, No. 11-12, pp. 17-22
7. Bendykov, M. (2000), "Economic security of an industrial enterprise (organizational and methodological aspect)", Consultant to director, Konsul'tant dyrektora], No. 2, pp. 24-26.
8. Abulqosimov H.P. Davlatning iqtisodiy xavfsizligi. O'quv qo'llanma. O'zRPDJO akademiyasi, -T.: Akademiya, 2012. 102-103-pp.
9. Хошимов П.З. Тadbirkorlikning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash konseptsyasi va tizimi, Iqtisod va moлия / Экономика и финансы 2015, 11
10. Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси www.lex.uz
11. Z.A.Tolametova "Globallashuv sharoitida tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari" maqola, "Iqtisod va moлия" 2017, 11 [Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/globallashuv-sharoitida-tadbirkorlik-havfsizligini-taminlash-va-tadbirkorlik-faoliyatini-rivozhlantirishning-ustuvor-y-nalishlari/viewer>] 37-p.
12. Ekonomicheskaya bezopasnost' khozyaystvennix sistem. Uchebnik - M.: led-vo RAGS, 2001 – 257-p
13. Zaxarov V. Promshlenniy shpionaj v rossiyskom interyere // Slujba kadrov. 1998. №2. 13-17-p.
14. Дунё мамлакатларининг 2019 йилдаги ЯИМ кўрсаткичлари <http://visasam.ru/emigration/vybor/vvp-stran-mira.html#i-2>
15. Status Report on European Telework. "Telework 1997". Annual Report from the European Commission. [Available at: <https://web.archive.org/web/20121120044825/http://www.eto.org.uk/twork/tw97eto/>] (1997).
16. Shvaiba D, Structural Stability and Socio-Economic Security of the Hierarchical System [18.06.2018]. [Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3197995> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3197995>]